

A szókincs nagysága és megoszlása az írásbeliség nélküli kultúrák nyelveiben

Az úgynevezett „primitív nyelvek” szerény szókészletére való utalásnak, az ezekben mutakozó aránytalanságok bemutatásának a nyelvészetet népszerűsítő irodalomban nagy hagyománya volt (például Pei 1966: 126–7). A „primitív nyelv” fogalmát a lengyel származású, Angliában tevékenykedett etnológus, Bronislaw Malinowski egy először 1923-ban megjelent nagy hatású írásában még használta. Ezt a címkét az igényesebb nyelvészeti szakirodalomban, a nyelvtipológia fejlődésével párhuzamosan a XX. század közepső harmadában elutasították ugyan, de jobb hiányában mégis eleven. „Primitív nyelvet” már idézőjelben emlegetett az amerikai Mario Pei (1966), újabban pedig például erőteljes kritikával Nicholas Evans (1998) és Guy Deutscher (2006). Az alábbiakban némi nagyvonalúsággal, talán túlzott általánosítással is elsősorban írásbeliség nélküli nyelvekkel, illetve fejletlen anyagi kultúrákat, alacsony komplexitású társadalmakat képviselő nyelvközösségek nyelveivel foglalkozom.

Az európai nyelvészetben már a XIX. századtól, az összehasonlító nyelvtudomány kibontakozásának kezdeteitől elkülönül az univerzalista és a relativista szemléletmód. Az előbbi szerint az emberi nyelv egyetlen konceptuális rendszert alkot, az utóbbi szerint annyiféle konceptuális rendszer létezik, ahányféle nyelv. Nem jutott ugyan kizárólagos érvényre, de az univerzalizmus általában népszerűbb, s egy határozott, erőteljes megfogalmazása szerint „minden nyelvben mindent ki lehet fejezni” (Nádasdy 2020: 73; “any thought can be expressed in any language”, Deutscher 2011: 136). Az angolszász nyelvészetben nemrég jelent meg a már meglevő *ineffability* ’szavakkal ki nem fejezhetőség’ szóból alakítva, külön műszóként, neologizmusként az *effability* ’kifejezhetőség’. A kifejezhetőség elve (*principle of effability*) ugyancsak azt jelenti, hogy minden nyelven ki lehet fejezni bármely gondolatot.

A relativizmus egyes képviselői azonban ezt határozottan kétségbe vonják, s érveik között a könnyebben felismerhető szókincsbeli, bonyolultabb nyelvtani eltérésekre való utalások éppúgy helyet kapnak, mint arra a meggyőző erejű tényre való hivatkozás, hogy bizonyos nyelvekben egyáltalán nincsenek számnevek. Az univerzalista álláspontot ebben az esetben az támogatja, hogy a világ nyelvei döntő többségében, szinte az összesben vannak számnevek, s ezek meglehetősen hasonló elvek alapján szerveződnek, bár egyes relativisták ezt a hasonlóságot is kétségbe vonják. A számnevekéhez hasonló a színelnevezések univerzalista és relativista megítélése is.

A kortárs univerzalisták egy része azonban nincs a két helyről is idézett, erőteljesen megfogalmazott állásponton, az univerzalizmus enyhébb változatait képviselik. Az eltéréseket illetően két, ebben az írásban később idézendő amerikai szerzőt említve: az empirikus hagyományból adódó, részben a terepmunkából származó eredményeket a tipológiában általánosító univerzalizmus jellemzi az etnológus Brent Berlint, aki a szókincs fejlődésének több részletére (szinelnevezések, etnobiológiai kategóriák) univerzálékat fogalmazott meg, és másféle empirikus eredményeket hasznosító, inkább elméleti megfontolásból kialakított univerzalizmus jellemzi a pszichológus Steven Pinkert, aki az innatizmus igen határozott képviselője, a velünk született eszmék tanát hirdeti. A relativisták általában szintén empirikus vizsgálódásokból származó felismerésekre hivatkoznak, s az ő táboruk is megosztott.

Akadnak hangadó nyelvészek, akik egyáltalán nem foglalkoznak a szókincs kérdéseivel és ezt elmélettel meg is indokolják. A szókincs történeti fejlődésének jelentősége tekintetében az amerikai nyelvészetben két szélsőséges, az elméleti és az empirikus hagyományból származó nézet verseng, s az elméleti hagyományé elég lebecsülő. A XX. század középső harmada amerikai strukturalizmusának öröksége a szókincset a szabályokba rendezhető nyelvten szabálytalanságokat tartalmazó függelékének tekinteni. Ujabbán például az egykor generatív szemantikus Paul M. Postal „alexikalista” álláspontja szerint a szókincset megváltoztató, dinamikus szociohistorikus folyamatok valamelyest különböző természetes nyelvek létrejöttét eredményezik ugyan, de nincsenek kapcsolatban azzal a számára döntően fontos kérdéssel, hogy a természetes nyelvek szókincse nyitott-e vagy zárt (Postal 2004: 190–191). Postal ennek illusztrálására egyetlen angol példát említett, mégpedig *A Jaguar motorházteteje mosást igényel* mondat kétféle, alig különböző angol megfelelőjét, a brit *The bonnet of Jaguar wants washing* és az amerikai *The hood of Jaguar needs washing* mondatokat (2004: 191).

Ami a szókincs nyitott vagy zárt jellegét illeti, Nagy Ferenc korábbi magyar vizsgálódásokra hivatkozva, részben óvatosan („meghatározatlan”), részben határozottan („véges”) azt állította, hogy: „Mind az egyén szókincsének, mind a nyelv szókészletének a nagyságát egy véges, de meghatározatlan pozitív egész szám fejezi ki” (1972: 74; Nagy jól összefoglalja az ide vonatkozó addigi hazai eredményeket).

A Postalétól és több, más hangadó elméleti nyelvésztől merőben eltérő, másik szélsőséges nézet a szókincs részleteit, legapróbb jelenségeit is a nyelv teljes jogú, tanulmányozásra méltó részének tekinti. Ez az álláspont sok lexikográfust, lexikológust jelleméz és sok terepmunkát végző nyelvész is, univerzalistákat és relativistákat egyaránt. Az amerikai nyelvészetben csak a XX. század utolsó harmadában került napirendre a szókincs megjósolható szabályosságainak feltárása, s a mintafeladatot a színnevekre vonatkozó univerzálék jelentették (Berlin–Kay 1969). Ilyesféle univerzálék alapján jellemezhető pontosabban a nyelvek szókincsének megoszlása is.

A világ nyelvi szókincsének összehasonlító felmérése, tulajdonképpen csak becslése, évtizedek óta elsősorban a szótárakban rögzített adatokra támaszkodik, legalábbis ebből indul ki (Nagy 1972: 73). Korábban még nagyobb, jobban általánosítható jelentőséget tulajdonítottak egyes írók szókincsének (például Pei 1966: 126). Az eltérések magyarázatára a becsléseket gyakran kiegészítik utalások a különböző nyelvközösségek társadalmi komplexitására, anyagi kultúrájára, írásbeliségére, az összetettebb társadalmak tagjai esetében a beszélők korára, műveltségére, ritkábban még szellemi állapotára is.

A XIX. században és elvétve még a XX. században is szokás volt a „primitív” nyelvek (azaz a kezdetleges anyagi kultúrájú népek nyelvei), sőt a műveletlenebb európaiak szókincsét pár száz szóra becsülni, ez a szám azonban a XX. század közepére az aktív és a passzív szókincs megkülönböztetésével is ezres, sőt tízezer nagyságrendűre módosult. Az amerikai Mario Pei többféle becslést is idézett, ezek egyike szerint, nyilván honfitársaira vonatkozóan, a „buta felnőtt” szókincse tízezer szó, az átlag felnőtté 35 ezer és 70 ezer között van (1966: 124; Pei véleménye szerint a passzív szókincs az aktívknak tízszerese is lehet). Ugyancsak Pei a teljes angol szókincset egymillióra (1966: 123), egyes jelentősebb európai írók szókincsét húszezerre (1966: 126), a klasszikus nyelvek (szanszkrit, görög, latin) szótárainak állományát nagyjából százezerre (1966: 127) becsülte, s ugyanitt említette még a „primitív nyelvek nagyon korlátozott szókészletét” (“primitive language”, nála is idézőjelben, “very limited vocabulary”) is, de utóbbit illetően számszerű jellemzést nem tett.

Mai mércével is tudományosnak minősíthető összehasonlításokat tartalmaz, már az akkorra a színelnevezésekre, a növény- és állatnevekre megfogalmazott univerzálékra is utalt az amerikai Stanley R. Witkowski és Harold W. Burris tanulmánya (1981), amely egy társadalom komplexitása (“societal complexity”) és az azt képviselő nyelv szókincsének nagysága között talált összefüggést. A társadalmi komplexitás fogalmát és egy-egy kultúrát jellemző adatait a kortárs amerikai szociológiából (Marsh 1967) vették át, továbbá 44 előzetesen, komplexitása alapján szociológiailag számszerűen jellemzett társadalomhoz társították az illető nyelvközösségek akkor rendelkezésre álló szótárainak méreteit, számszerű adatait.

A társadalmi komplexitás kultúránként váltakozva nagy eltéréseket mutat, s ennek arányaiban megfelelő nagyságrendűek a szókincsnek a szótárban rögzített eltérései is. Witkowski és Burris így jellemzőnek tartották a jelentősebb európai nyelvek száz-ezer címszót tartalmazó szótárait éppúgy, mint az egyszerűbb társadalmakat képviselő nyelvek szókincsét rögzítő szótárak pár ezres állományát (Witkowski–Burris 1981). Megállapították továbbá, hogy a társadalmi komplexitás általában növekszik és ezzel párhuzamosan általában a szókincs is bővül, de például kivételt képeznek a növény- és állatnevek (Witkowski–Burris 1981:148), amelyekre még kitérek, s összevetem őket a szókincs néhány más részletével (számnevekkel, testrészelnevezésekkel, színnevekkel). A szókincs megoszlásának összehasonlító vizsgálata egyelőre csak a legjobban ismert szövegekben lehetséges.

A nyelvészetet népszerűsítő, még említésre kerülő művek elsősorban az írásbeliséggel rendelkező kultúrák nyelvei szókincsének méreteire vonatkozó véleményeket tartalmaznak (az angolra: Pei 1966, Pinker 1995, 2000, Deutscher 2011, a magyarra: Nádasy 2020), s az írásbeliséggel nem rendelkező kultúrák nyelveire vonatkozóknál lényegesen csekélyebb változatosságot mutatnak. Utóbbi nyelvek jellegzetes képviselői az ausztráliai nyelvek, s a rájuk vonatkozó vélemények megoszlását ismertetem. Ami a nagyságrendeket illeti, a megbízhatóbb becslések az írásbeliség nélküli kultúrák nyelveinek szókincsét is már nem ezres, hanem tízezes nagyságrenddel jellemzik, az írásbeliséggel rendelkezőkéinél százezer volt a határ.

A szaknyelvek terminológiai olyan drámaian megnövelik a szókincsset, hogy a fejlettebb társadalmakat képviselő nyelvek esetében a bátrabb becslések már az elméleti szakirodalomban régóta emlegetett, a teljes szókincsset jellemző egymillió határt is túllépik. Például folyamatosan szaporodnak a felfedezett égitestek nevei, amik ha egyáltalán szavak, akkor egyértelműen tulajdonnevek, s a több millió kémiai vegyület is valamilyen formában elnevezést kap, amelyek szintén címkeszerűek, csak elvben anyagnevek. Vitatható, hogy ezek a címkeszerű képződmények szavak-e, vagy az emberi memória számára végképp kezelhetetlen, rögzített körülírások, részét képezik-e bármely természetes nyelvnek? Ezeknek a szaknyelvekben jelentkező képződményeknek a kezelése, megítélése, a szókincs egészében való elhatárolása komoly kihívás a kortárs lexikológia számára.

Az új évezred elején a nyelvészet tudományát népszerűsítő művek között kiemelkedően jelentősek Guy Deutscher több kiadásban is megjelenő munkái (például 2006, 2011). Deutscher utóbbi könyve írásakor a több kontinensen végzett terepmunkáikról is nevezetes, mérvadó tipológusokkal is konzultált, így a szovjet nyelvészetből induló, később ausztrál Alexandra Y. Aikhenvalddal és a brit, ausztráliai nyelveket is leíró R. M. W. Dixonnal, számára egyszerűen Sasha Aikhenvalddal és Bob Dixonnal. A nyelvészet népszerűsítésében élenjáró Deutscher, külön nem említett nyelvleírásokra hivatkozva szokatlanul szerényen háromezer és ötezer közöttire becsülte az írásbeliség nélküli (“illiterate”) kultúrák nyelveinek szókincsét (2011: 110).

Maga R. M. W. Dixon az ausztráliai nyelvekről írt igényes összefoglalásában egy-egy ilyen nyelv szókincsét tízezerre becsülte, megjegyezve azt is, hogy az átlagember ("the man in the street") szókincsa a világon ugyancsak körülbelül ennyi (1980: 2, 102). Várható lett volna hogy számszerű becsléssel nyilatkozzon az ausztráliai nyelvek egyik fő szakértője, Nicholas Evans is a primitív nyelvekkel kapcsolatos tévhiteket eloszlató írásában, de nem tette, viszont az ausztráliai nyelvek szókincsének részletező tulajdonságára, különösen az ökológiai, etnobiológiai szókészlet nagyságára hívta fel a figyelmet (Evans 1998). Összehasonlító vizsgálódáskor ezek a jellegzetességek az európai nyelvek tulajdonságait és nem tipológiai szempontokat alapul véve egyszerűen aránytalanságoknak minősültek.

A több kontinensen terepmunkát végzett viszonylag kevés magyar nyelvész egyike Vászolyi Erik. Az ő bátor és határozott megállapítása szerint az ausztráliai nyelvek kielégítően alig dokumentált szókészlete több tízezernyi szóból áll (1999: 110), s ez általában jellemezheti az egyszerűbb társadalmakat, írásbeliség nélküli kultúrákat képviselő nyelvek szókincsét. Vászolyi később hozzátette, hogy a sokáig és sokak által elfogadott tízezres szókincs csak szerény és megalapozatlan becslés (2003: 159–160). Deutscher és Vászolyi nézete az írásbeliség nélküli nyelvekről komoly eltérést mutat, Dixoné közeputat képvisel.

Ami a szókincs főbb összetevőit, már a részleteket illeti, a szavak jelentésük tekintetében való megoszlását illetően is gyakran feltételezésekre, gyakran csak becslésekre lehet hivatkozni. Moravcsik Edith nyelvtipológiai összefoglalásában például a világ nyelvei szókincsének méreteire vonatkozó összehasonlító megállapításokat nem tett, viszont több részletet (névmások, számnevek, ellentétet kifejező mellénevek, színnevek, testrésznevezések) illetően univerzálékát ismertetett (Moravcsik 2013).

A számnevek a világ nyelveiben a számolás kifejezésének alapvető szemantikai és szintaktikai egységei. A világ nyelveiben különböző számnévrendszerek alakultak ki, amelyek alapszámnevek, atomi egységek és összetett számneveket létrehozó műveletek segítségével írhatók le. Az alapszámnevek a számok lexikalizációi, amelyek révén az összetett számneveket képezik, legalábbis a világ nyelveinek többségében. A számnévrendszerek kitüntetett elemei az összetételek képzésében fontos bázisok. Az első bázis az a számnév, amelytől kezdődően az összetett számnevek létrejönnek. Ez a világ nyelveiben leggyakrabban a 'tíz' jelentésű szó (a tízes számrendszert tükröző decimális rendszer), de gyakran előfordul ebben a szerepben a 'négy', a 'tizenkettő' és a 'húsz' jelentésű szó. Az alapszámnevek és a bázisok segítségével, a nagyobb számok kifejezésére, műveletek révén összetett számnevek képezhetők. Ami a műveleteket illeti, az összetételek között a világ nyelveiben leggyakoribb az összeadás, ezt követi a szorzás; a kivonás és az osztás ritkábbak. A számnevekre vonatkozó univerzálékát a fentiekhez nagyjából hasonlóan mutatta be Moravcsik Edith (2013: 45–51).

A számnevek teljes hiányát elsősorban braziliai őslakók nyelveiből regisztrálták (Moravcsik 2013: 50). Az alapvetően hasonló elvek alapján, fokozatosan kialakuló, bizonyos változatosságot azonban mutató, gyakran testrésznevezésekre visszavezethető számnévrendszerek kiépülése is párhuzamos az illető nyelvközösség társadalmi komplexitásának növekedésével. Az ausztráliai nyelvekben határozott tőszámnév alig van, s talán ezek megjelenése is csak a brit gyarmatosítással egyidős. Az anyanyelven való számlálás a több esetben is már összetétellel kifejezett hármat el-eléri, nagyon ritkán túlterjed a féltucaton, egészen kivételesen a huszat is eléri. Az összetett számneveket az összeadás elve kapcsolja össze. Külön sorszámnevek nincsenek (Dixon 1980: 107–8, Vászolyi 2003: 115–8).

A világ minden nyelvében vannak azonban kiépült rendszereket képező testrészelnevezések. Az egy morfémából álló alaptestrésznevek kiegészülnek összetételekkel, de készletük általában így se haladja meg a kétszázat, a természetes nyelvek, legalábbis a köznyelvek részletesebb rendszereiben sem. A testrészelnevezések szintén többé-kevésbé jól meghatározható általános elvek alapján, gyakran rész–egész viszonyokat kifejezve rendeződnek (Moravcsik 2013: 31–34). Itt is vannak azonban lényeges eltérések, még a test tagolását illetően is. Például gyakori, 593 átnézett nyelvből 72-re jellemző, hogy nincs megkülönböztetve a ‘kéz’ és az ‘ujj’ jelentésű szó, így az ausztráliai warlpiriben sem (*rdaka* ‘kéz és ujj’, Moravcsik 2013: 33). További, elsősorban már nagyobb társadalmi komplexitást képviselő nyelvekre jellemző a ‘kéz ujj’ és ‘lábujj’ megkülönböztető lexikalizálása (például angol *finger* és *toe*). Egyes ausztráliai nyelvekben azonban teljesebb a testrészeket megnevező szókészlet, mint általában az európai nyelvekben. Dixon erre példának említette, hogy a gyirbal nyelvközösség tagjai olyan csontokat is részletezve megneveznek, amelyeket az európai nyelvközösségekben csak az anatómiai szaknyelv ismerői (1980: 104–5). Az ausztráliai nyelvekre is általánosan jellemző a testrészelnevezések metaforikus kiterjesztése, gyakran az európai nyelvekre egyáltalán nem jellemző módon (például gyirbal *binda* ‘váll; vízesés’, Dixon 1980: 110).

A világ nyelveiben általános a színnevek készletének gyarapodása, ami ráadásul az alapokat illetően többé-kevésbé jól meghatározott sorrendben történik (például Witkowski–Burris 1981: 146, Deutscher 2011, Moravcsik 2013: 56–59, Nadasdy 2020: 77; a tizenegy, talán tizenkét úgynevezett alapszínnev megjelenésének sorrendjét a világ nyelveiben Brent Berlin és Paul Kay állapította meg, 1969). Már az alapszínnevek megjelenése is hosszú folyamat eredménye, a komplexebb társadalmakban pedig az alapszínnevekénél nagyságrendekkel nagyobb színnévrendszereket is használnak. Az ausztráliai nyelvekben azonban, a megállapított sorrendnek megfelelően, általában csak két (‘fekete’ és ‘fehér’ jelentésű) vagy három (az előbbieket és a ‘piros/vörös’), néha négy (az előbbieket és a ‘zöld’ jelentésű) színnév van (Dixon 1980: 274). Állítólag néhány, a társadalmi komplexitás egészen alacsony fokát képviselő braziliai, új-guineai nyelvben egyáltalán nincsenek színnevek, s a színnevek meghatározott sorrendben való megjelenésének elutasítói is többek között egyes ausztráliai nyelvek színneveinek bizonyos tulajdonságaira hivatkoznak (erről Moravcsik 2013: 58).

A részletező növény- és állatnevek száma egy-egy köznyelvben nagyjából állandó, sőt esetleg csökkenő. Az átfogó kategóriák (például a ‘hal’, ‘madár’ jelentésű szók) többé-kevésbé – a színnevekhez hasonlóan – meghatározott sorrendben jelennek meg (Hunn–Brown 2011: 327), a legátfogóbb ‘állat’ és ‘növény’ jelentésű szók pedig csak egészen nagy társadalmi komplexitást képviselő nyelvekben léteznek, s itt is viszonylag új, az ókorig visszavezethető fejlemények. Alá- és fölrendelések, olykor bámulatosan találóak, kezdetleges anyagi kultúrájú népek nyelveiben előfordulnak, de ezek kiépült rendszerei elsősorban az állattenyésztő és földműves kultúrákat képviselő nyelvekre jellemzőek.

Dixon, Evans és Vászolyi is hangsúlyozta az élő természetre vonatkozó szókészlet gazdagságát az ausztráliai nyelvekben, ami viszont csupán töredéke lehet a feltételezett több tízezres szókincsnek. Az 1990-es évekre a rendkívül igényes kortárs amerikai etnobiológusok, specialisták vizsgálatai révén, nem szótárak adataira hagyatkozva az derült ki, hogy az etnobiológiai szókincs alapvető elemeinek nagysága a világ nyelveiben meglehetősen hasonló: a földművelő közösségek fajokat jelölő növénynevei számának átlaga 520 (Berlin 1992: 98; ez az átlag a nem földművelők esetében mindössze 200; hasonlóan már: Witkowski–Burris 1981: 148; újabban is: Hunn–Brown 2011: 320), az állatnevek átlaga 390 (Berlin 1992: 100).

Ezeket a számokat értékelve már megfogalmazták a bűvös ötszázak legalábbis a nagyságrendet kijelölő határát, ami például Európában azt is jelenti, hogy egy adott vidék vadontermő virágos növényeinek nagyjából 10%-ának van népi neve. Az emlősök, a madarak, a fák általában viszonylag jól számon vannak tartva, általában szerény viszont az alacsonyabb rendű állatok, még szerényebb a gombák megnevezése. Utóbbiakra a környezetük élővilágát az érdekes módon a gyűjtőgyűjtőknél tágabban számon tartó, különösen inségidőben gombára is fanyalodó földművelők legfeljebb pár tucat elnevezést használnak, s előfordul, hogy csak egy-két gombanevet regisztrálnak a gyűjtések, ha regisztrálnak egyáltalán. A növények és állatok megnevezésére léteznek részletesebb, kiépült részrendszerek is, ezek elsősorban az állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozó társadalmak nyelveiben vannak jelen. (Sokat emlegetett példa a tevére vonatkozó szókinccs az arabban.)

A kezdetleges anyagi kultúrájú, írásbeliséggel nem rendelkező társadalmak etnobiológiai ismeretei általában jellemzik a közösségek tagjait. A modern, komplex társadalmak növény- és állatnevei viszont legalább három különböző rendszerben határozhatók meg: a hagyományosan gazdálkodók, a városiak és a szakértők rendszereiben, s nagyságrenddel jellemezhető, egyértelmű bővülést csak az utóbbi mutat. A XX. század utolsó harmadában megkezdett igényesebb európai, így magyar etnobiológiai gyűjtések is a parasztlak és pásztorok körében a növénynevek átlagos 520, az állatnevek átlagos 390, legalább a nagyságrendet kijelölő számának megfelelő eredményeket mutatnak.

Ami a városi emberek növényismeretét illeti, ezt a részleteket illetően pontatlan azonosítások és egyáltalán lényegesen kisebb ismeret jellemzi, viszont jellemző az átfogó kategóriák használata. Például már egy 1970-es évekbeli felmérés szerint a városi amerikaiak csak 40–80 növényféléseget különböztetnek meg (Witkowski–Burriss 1981: 148). Ezzel kapcsolatban általánosan is megfogalmazták, hogy a társadalmi komplexitás növekedésével, az egyre részletesebb munkamegosztással, a gazdálkodás belterjessé válásával párhuzamosan csökken az érdeklődés az élő természet iránt, csökken az etnobiológiai szókinccs is, nemcsak arányában az egyre bővülő szókinccs egészéhez viszonyítva, hanem egyáltalán méreteiben is (Witkowski–Burriss 1981:148–9). Kiegyenlítésképpen azonban létrejön a biológiai szaknyelv elsősorban specialistákra tartozó szókinccse.

Az írásbeliség nélküli nyelvek etnobiológiai szókinccse gazdagságának illusztrálására újabb népszerű példa, hogy az ausztráliai kunwinjku nyelvben öt különböző, lexikalizált ige van a különböző kengurufajok szokellésének leírására (Evans 1998: 164, említi Moravcsik 2013: 5). Azonban az egészében több tízezresnek feltételezhető szókinccs részeként az etnobiológiai szókinccslet nem minősíthető meghatározó méretűnek az ausztráliai nyelvekben sem, s egyelőre nem világos a szókinccs egészének az európai köznyelvekétől meglehetősen eltérő összetétele. Például a jobban vizsgált főnevekhez képest alig létezik megalapozottabb összehasonlítás az igék körében, s valószínű például, hogy a társadalmi komplexitás növekedésével lényegesen csökken az Evans által példának hozott, az állatok viselkedését leíró igék száma. Ilyesféle igéknek rendszere az európai nyelvekben elsősorban szaknyelvekben létezik, így az állattenyésztésében és a vadászataiban, s még ezek az igék is gyakran az állatok hangadásával kapcsolatosak.

Összevetésképpen érdekes, hogy a Pei által idézett becslések óta az írásbeliséggel rendelkező nyelvek szókinccsére vonatkozó nézetek általában keveset módosultak, bár az újabb bátor becslés is többszöröse lehet a szerénynek, s gyakran az előbbi a passzív, az utóbbi az aktív szókinccsre vonatkozik. Jean Aitchison kritizálta, a mentális lexikonnal foglalkozó könyve egyik oldalán sokallotta, a következőn kevesellte az angol főiskolások szókinccsének 150 ezer szóra való becslését, szerinte ez csak ötvenezer szó (1987: 6), de ugyancsak szerinte, egy későbbi becslésre hivatkozva, akár a 250 ezret is elérheti (1987: 7).

Deutscher két, az 1990-es években közzétett felmérést idézett, melyek szerint egy angol nyelvű egyetemi hallgató passzív szókincse negyvenezer szóra, egy egyetemi oktatóé 63 ezer szóra becsülhető (Deutscher 2011: 110, 264–5). A nyelvészet népszerűsítésében ugyancsak jeleskedő Steven Pinker előbb, egy másik felmérés alapján, a középiskolát végzett angol anyanyelvűek hasonlóan 45 ezer szavas passzív szókincsét említette (Pinker 1995: 154), egy későbbi könyvében ezt az adatot módosította hatvan-ezerre, hozzátéve, hogy egy művelt (“literate”) felnőtt szókincse kétszer ekkora lehet (Pinker 2000: 3).

Teljes egyetértés az újabb magyar szakirodalomban sincs. Maticsák Sándornak a magyarra vonatkozó becslése a következő: „egy átlagos műveltségű felnőtt 200 ezer szót is megért, de csak mintegy tízezret használ” (a passzív szókincs így az aktívna k húszszorosa, 2020: 329), s ő is a magyar írók szókincsét húszezer körülire tette (2020: 330). Az ugyancsak elsősorban szótárakban rögzített adatokra és becslésre hagyatkozó Nádasy Ádám szerint a magyarban, mint az írásbeliséggel, sajtóval, közoktatással rendelkező nyelvekben általában, körülbelül százezer szó van (Nádasy 2020: 88), s a kissé csalóka módon világelsőnek tekintett angol szókincset szokás egymillióra becsülni (Nádasy 2020: 90; az angol egészéről hasonlóan nyilatkozott már Pei is, 1966: 123; az egymillió becslés a teljes magyar szókészlet nagyságára is a XX. század közepétől szokásos, Nagy 1972: 74, csak hozzávetőleges becslésként említette Grétsy László, 1978: 101–2). Nádasy szerint a nyelvközösség teljes szókincsének egyetlen beszélő sincs birtokában, s a magyar esetében a legműveltebbek kb. harmincezer szót ismernek, a legműveletlenebbek hatezret (2020: 89).

A szókincs fejlődése, bővülése jól nyomon követhető a gyermeknyelv tanulmányozása során. Erről már Mario Pei is röviden megemlékezett (1966: 124), s legalábbis az akkorra megállapított nagyságrend később se változott. A nyelvészként is jelentős amerikai pszichológus Henry Gleitman szerint az USA-ban (és nyilván egyáltalán komplex társadalomban) felnövő gyermek másfél éves korában átlag 25 szavas szókincse ötéves korára tízezresre növekszik (1995: 357–8). Lényegesen kevesebb, mindössze legfeljebb kétezer szót említett egy kortárs tanulmányra hivatkozva, ötéves magyar gyermek esetében Nagy Ferenc (1972: 75).

Az állati kommunikáció szótári egységeivel való összehasonlításoknak legfeljebb az emberi és állati kommunikáció közötti szakadék hangsúlyozásával van némi értelme. Az 1960–1970-es évek fordulója egyes amerikaiak által a nyelv alaptermészetének megismerése céljából jelnyelvre megtanított majmok (csimpánzok, gorillák) kora volt, s e munkálkodás leírása és értékelése a magyarra fordított szakirodalomban elsősorban a nyelv keletkezése kapcsán jelentkezett (Pap, szerk. 1974). Ekkoriban híres nősténycsímpanz volt Washoe, akit a Gardner házaspár (Beatrice és Alan) az emberi kommunikációt képviselő, eredetileg süketnémák számára kidolgozott amerikai jelnyelv (ASL) egyes elemeire valamelyest megtanított. A Gardner házaspár és Washoe között azonban tulajdonképpen nem üzenetváltás zajlott, hanem a majmot egyszerűen betanították, mint az például a cirkuszban is szokásos. Az innátizmus enyhébb változatát képviselő Henry Gleitman még összevetette Washoe „szókészletét” a gyermeknyelv adataival (Gleitman 1995: 371; korábbi összevetés például Aitchison 1987: 6–7). Az idomítás, külön Washoe-é, s különösen az összevetések az innátizmus eltökéltebb hívei körében rosszállásra, heves és jogos elutasításra találtak, mivel a majmok nem az emberi kommunikációt képviselő jelnyelvet, hanem csak ennek külön, némely, általuk már másféle kommunikációban használt elemét sajátították el (például Pinker 1995: 369–373).

Washoe egyébként négyéves korára talán 130 jelet, ténylegesen állítólag csak huszonötöt tanult meg, s megszerzett „nyelvtudását” – megint csak állítólag – fajtársainak is közvetítette. Aitchison a kor rekordereként a talán 400 jelet is elsajátító, Koko nevű gorillát említette (1987: 6). A jelnyelv egyes elemeire megtanított majmok nyelvében próbáltak ugyan szóosztályokat kimutatni, de e nyelveknek gyakorlatilag nincs szintaxisa. Alapvetően megtévesztő lenne tehát fejlődésláncot felállítani a jelnyelv egyes elemeire megtanított majmok merőben másféle kommunikációban használt szótári egységei, az írásbeliség nélküli nyelvek és a gyerekek viszonylag szerény, továbbá az írásbeliséggel is rendelkező nyelvet beszélő felnőttek viszonylag gazdag szókészlete között.

IRODALOM

- Aitchison, Jean 1987. *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. Basil Blackwell, Oxford.
- Berlin, Brent 1992. *Ethnobiological Classification. Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies*. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- Berlin, Brent – Paul Kay 1969. *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*. University of California Press, Berkeley & Los Angeles.
- Deutscher, Guy 2006. *The Unfolding of Language. The Evolution of Mankind's Greatest Invention*. Arrow, London.
- Deutscher, Guy 2011. *Through the Language Glass*. Arrow, London.
- Dixon, R. M. W. 1980. *The Languages of Australia*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Evans, Nicholas 1998. *Aborigines speak a primitive language*. In: Laurie Bauer – Peter Trudgill, eds.: *Language Myths*. Penguin, London, 159–168.
- Gleitman, Henry 1995. *Psychology*. W. W. Norton & Company, New York & London, 4th edition.
- Grétsy László 1978. *Nyelvünk szókinccse*. In: Takács Etel, szerk.: *Tanulmányok a nyelvről*. Országos Pedagógiai Intézet, Bp., 85–102.
- Hunn, Eugene S. – Cecil H. Brown 2011. *Linguistic ethnobiology*. In: E. N. Anderson et al., eds.: *Ethnobiology*. John Wiley & Sons, Hoboken, New Jersey, 319–333.
- Malinowski, Bronislaw 1923/1946. *The problem of meaning in primitive languages*. In: C. K. Ogden – I. A. Richards: *The Meaning of Meaning*. Harcourt, Brace & World, New York, 8th edition, 296–336.
- Marsh, Robert M. 1967. *Comparative Sociology. A Codification of Cross-societal Analysis*. Harcourt, Brace and World, New York.
- Maticsák Sándor 2020. *A magyar nyelv eredete és rokonsága*. Gondolat, Bp.
- Moravcsik, Edith A. 2013. *Introducing Language Typology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nádasdy Ádám 2020. *Milyen nyelv a magyar?* Corvina, Bp.
- Nagy Ferenc 1972. *Kvantitatív nyelvészet*. Tankönyvkiadó, Bp.
- Pap Mária, szerk. 1974. *A nyelv keletkezése*. Kossuth, Bp.
- Pei, Mario 1966. *The Story of Language*. Mentor, New York & Toronto, revised edition.
- Pinker, Steven 1995. *The Language Instinct. The New Science of Language and Mind*. Penguin, Harmondsworth.
- Pinker, Steven 2000. *Words and Rules. The Ingredients of Language*. Perennial, New York.
- Postal, Paul M. 2004. *Skeptical Linguistic Essays*. Oxford University Press, Oxford, etc.
- Vászolyi Erik 1999. *ausztráliai nyelvek*. In: Fodor István, szerk.: *A világ nyelvei*. Akadémiai, Bp., 107–114.
- Vászolyi Erik 2003. *Ausztrália bennszülött nyelvei*. L'Harmattan, Bp.
- Witkowski, Stanley R. – Harold W. Burris 1981. *Societal complexity and lexical growth*. *Behavioral Science Research* 16: 143–159.